

**В. А. Криклій**

аспірант кафедри банківської справи Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Україна
vladislav.kryklii@gmail.com

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ФУНКЦІОНУВАННЯ НЕДЕРЖАВНИХ ПЕНСІЙНИХ ФОНДІВ ТА МОЖЛИВОСТІ ЙОГО ЗАСТОСУВАННЯ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті проведено узагальнення зарубіжного досвіду функціонування недержавних пенсійних фондів у контексті існуючих систем пенсійного забезпечення, яке може бути корисним при подальшому вдосконаленні діючої системи недержавних пенсійних фондів в Україні.

Ключові слова: недержавні пенсійні фонди, світові системи і моделі пенсійного забезпечення.

В. А. Криклій

аспірант кафедри банковского дела Киевского национального университета имени Тараса Шевченко, Украина

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ НЕГОСУДАРСТВЕННЫХ ПЕНСИОННЫХ ФОНДОВ И ВОЗМОЖНОСТИ ЕГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ В УКРАИНЕ

Аннотация. В статье обобщен зарубежный опыт функционирования негосударственных пенсионных фондов в контексте существующих систем пенсионного обеспечения, который может быть полезным при модернизации действующей системы негосударственных пенсионных фондов в Украине.

Ключевые слова: негосударственные пенсионные фонды, мировые системы и модели пенсионного обеспечения.

Vladislav A. Kryklii

Ph.D. Student of Banking Department, Kyiv National University named by Taras Shevchenko, Ukraine

FOREIGN EXPERIENCE OF NON-STATE PENSION FUNDS FUNCTIONING AND ITS APPLICATION IN UKRAINE

Abstract. In the article generalization of foreign experience of non-state pension funds functioning is conducted in the context of existing pension system and can be useful during modernization of the non-state pension system operating in Ukraine. The analysis allows to propose own classification of varieties of non-state pension funds and to express suggestions which can be useful to subsequent development of non-state pension funds in Ukraine.

Key words: non-state pension funds; world models of the pension system.

Jel classification: G23

Постановка проблеми. Збільшення частки осіб пенсійного віку посилює соціальне і фінансове навантаження на економічно активне населення багатьох країн світу та стає причиною підвищеної уваги сучасного суспільства до розвитку недержавних пенсійних фондів як одного із стратегічних напрямів соціальної політики держави, створення нового механізму пенсійного забезпечення і структурних перетворень економіки.

Інтенсифікація зусиль України з реформування пенсійної системи актуалізує проблеми узагальнення зарубіжного досвіду функціонування системи недержавних пенсійних фондів, оскільки їх специфіка в кожній країні має власні історичні, політичні, економічні та соціальні характеристики.

Усі ці чинники потребують пошуку принципово нових підходів, які б слугували теоретичним підґрунтям для розробки практичних заходів щодо подолання фінансової розбалансованості вітчизняної пенсійної системи і стимулювання участі населення в добровільних системах заощадження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У науковій літературі є чимало публікацій, у яких розглядаються різні аспекти діяльності вітчизняних і закордонних недержавних пенсійних фондів. Дослідженнями цієї проблематики займаються такі зарубіжні та вітчизняні вчені, як М. Вінер (*M. Viner*), Д. Віттас (*D. Vittas*), Ф. Елейн (*F. Eley*), Т. Мактаггарт (*T. Maktaggart*), Д. Норт (*D. Nort*), В. Роїк (*V. Roik*), С. А. Афанасьєв, В. Д. Базиливіч, В. Басов, З. С. Варналії, П. Гусєва, Е. М. Лібанова, І. О. Лютий, В. І. Міщенко, С. В. Науменкова, А. І. Олейник, А. А. Попов, О. А. Пчелінцев, С. М. Рудак, А. Р. Світлова, В. Тарасов, Л. П. Якимова та ін.

Метою статті є проведення компаративного аналізу зарубіжного і вітчизняного досвіду функціонування та реформування системи недержавних пенсійних фондів з метою розробки пріоритетних напрямів підвищення ефективності її діяльності в Україні, зокрема щодо покращення

рівня фінансового забезпечення пенсіонерів за існуючих негативних демографічних тенденцій та слабкої фінансової бази солідарної пенсійної системи.

Основні результати дослідження. Світовий досвід свідчить про те, що розвиток системи недержавного пенсійного забезпечення активізувався у 80-х роках ХХ ст., коли в більшості провідних країн світу пенсійні реформи стали об'єктивною необхідністю. Їх суть полягає в раціоналізації фінансових обов'язків держави із провадження пенсійного забезпечення. Цей процес є нерівномірним та несинхронізованим по окремих країнах, але із поглибленням інтеграційних процесів він набуває загальних рис.

Історично склалося п'ять основних напрямів побудови державних і недержавних систем пенсійного забезпечення. Державні функціонують за такими принципами: 1) виплата пенсій із державного бюджету; 2) утримання працюючим населенням тих осіб, хто не працює.

Перший напрям є базовим для всіх держав, оскільки він забезпечує мінімальний рівень добробуту пенсіонерам. Джерелом фінансування такої пенсійної схеми є податки, які забезпечують високий, середній чи низький ступінь відшкодування заробітку. Високий ступінь (понад 50% останнього заробітку) притаманний Німеччині – 60% заробітку, Австрії – 79,5%, Італії – 80%, Іспанії – 100%. Середній ступінь (50% заробітку) характерний для Великобританії, Данії, Нідерландів, Нової Зеландії, Норвегії, США, Японії. Низький ступінь (менш як 50% заробітку) відшкодування доходу існує в Австралії, Ірландії та Канаді [1, с. 399].

Другий напрям здебільшого поширений у країнах, що розвиваються, де співвідношення кількості працюючих до непрацюючих знаходиться приблизно в межах 3:1. Але, як тільки вищезгадане співвідношення починає скорочуватися, держава опиняється перед проблемою дофінансування пенсійних виплат із державного бюджету [1, с. 400]. Необхідно відзначити, що за цим принципом побудований і державний Пенсійний фонд України.

Функціонування недержавних систем пенсійного забезпечення ґрунтується на таких засадах:

1. Пенсію працівнику виплачує безпосередньо працедавець. При цьому недержавний пенсійний фонд (НПФ) не створюється. Історично ця форма вперше була поширена у США і Японії.

2. Пенсія забезпечується страховою компанією. Ця система також не потребує створення НПФ. Забезпечення пенсії гарантується через викуп страхового поліса у приватної компанії пенсійного страхування у вигляді щорічних фіксованих виплат. Одним із головних недоліків цієї системи є неможливість одержання індексованої щорічної ренти. Крім того, для отримання довічної ренти працівнику потрібно мати певний страховий стаж [1, с. 400; 2, с.108]. Наприклад, у ФРН тривалість періоду страхування, необхідного для отримання повної пенсії, складає 35 років, а мінімальний період – 15, в Італії відповідно – 40 і 15, у Франції – 37,5 та 15 років, у Нідерландах – 50 та 15, у Данії – 40 та 15 [2, с. 109].

3. Пенсії виплачуються недержавними пенсійними фондами, які засновані на капіталізації накопичень вкладників. Їх сумарні активи, за законодавством, повинні дорівнювати зобов'язанням перед майбутніми і справжніми пенсіонерами. Можна виділити два типи таких фондів:

1) без індивідуалізації (розмір пенсій обумовлений визначеними умовами). Принцип рівності активів і зобов'язань для цих фондів вимагає наявності гаранта (цей принцип покладено в основу діяльності більшості НПФ США);

2) з індивідуалізацією накопичених внесків, що припускає ведення особових рахунків для кожного учасника. При цьому ніяких зобов'язань за розмірами майбутньої пенсії не надається. Накопичення відбувається за трастовою схемою, а кошти на особових рахунках, по суті, становлять частку учасника в активах фонду, розраховану за певними правилами (актуарні розрахунки). При цьому всі кошти належать вкладникам. Джерелами внесків є власні кошти учасників, а також відрахування з прибутку підприємств на користь конкретних працівників.

Таким чином, у багатьох провідних країнах світу була створена законодавча база для паралельного функціонування двох систем. Одна – державна, що гарантує скромний рівень загального пенсійного забезпечення, а друга – недержавна, яка забезпечує додаткові пенсії. Такий підхід дістав назву дуалістичного.

Уперше обов'язкові додаткові пенсії були законодавчо введені у Швеції (1959 р.). Потім аналогічні системи запровадила Фінляндія (1961 р.), Норвегія (1967 р.), Франція (1972 р.), Англія (1975 р.), Швейцарія (1985 р.). У зазначених країнах цю систему підтримали працедавці, оскільки кошти акумулювалися у приватних страхових компаніях та НПФ.

Пенсійні системи, що історично сформувалися в різних країнах, класифікують за багатьма ознаками. З огляду на пріоритетні напрями пенсійного реформування виділимо такі основні моделі.

Американська модель – накопичувально-солідарна (запроваджена у США, країнах Латинської Америки, Португалії), яка складається із трьох рівнів: державне страхування за накопичувальною та розподільчою схемами, приватне страхування в межах різних пенсійних планів і у формі добровільних відрахувань, що здійснюється страховими компаніями та НПФ (*M. Schwarz, A Demircuc-Kunt*) [3].

Розподільча система (*Social Security*) державного пенсійного забезпечення в основному виконує соціальну функцію, тоді як побудовані за накопичувальним принципом недержавні пенсійні системи є джерелом довгострокових інвестицій в економіку країни. Тому в останні десятиліття стрімко розвиваються НПФ, які за своїми масштабами практично досягли рівня другої національної пенсійної системи. Але слід зазначити, що на відміну від російських і українських недержавних пенсійних фондів корпоративні фонди у США не є самостійними юридичними особами [2].

Німецька модель – розподільчо-накопичувальна, трирівнева система, яка використовується не лише в Німеччині, а і в Австрії, Італії, Франції, Бельгії, Греції, Швеції та інших європейських країнах [1].

До першого рівня пенсійного захисту відносяться «обов'язкові системи», побудовані за солідарним принципом: роботодавець і працівник порівну вносять внески до Пенсійного фонду (20,3%). Розмір пенсії сягає 60% заробітної плати (*E.A Surikov*) [4]. До другого рівня належить корпоративне пенсійне забезпечення за рахунок добровільних відрахувань роботодавців [1]; до третього – недержавні добровільні пенсійні плани як альтернативне джерело додаткових пенсійних виплат. При цьому роль держави полягає у стимулюванні недержавних пенсійних накопичень шляхом податкових пільг та трансфертів до НПФ (*A. A. Popov*) [5].

Японська модель – умовно накопичувальна, яка де-юре – солідарна, а де-факто – накопичувальна, де держава виконує функції НПФ. Сучасна пенсійна система Японії має два основних рівні. Перший рівень – це базові пенсії, на які мають право всі мешканці країни, і які поділяються на пенсію через старість (за умови досягнення 65 років та наявності страхового стажу) або інвалідність і втрату годувальника. Додатково до базових наймані робітники одержують державні та професійні пенсії (другий рівень) [6]. Модель, подібна до японської, характерна і для Великобританії, Австралії та Північної Європи (*E.A Surikov*) [4].

Чилійська модель – накопичувальна. У 1980 р. у Чилі розпочалася пенсійна реформа, результатом якої стало створення нової пенсійної системи, що базувалася на обов'язковості здійснення пенсійних внесків на особисті рахунки та приватному управлінні фондами. Сформована у Чилі пенсійна система є цілком накопичувальною і дворівневою. Перший рівень – накопичувальний, формується за рахунок обов'язкових внесків (10%) до управляючої НПФ компанії, де робітник має іменний пенсійний рахунок. Другий рівень – страхування на випадок інвалідності або смерті годувальника. Пенсійний вік у Чилі настає в 60 років у жінок і в 65 років – у чоловіків; достроковий вихід на пенсію – лише за умови достатніх накопичень [6].

У 1990-х роках чилійську пенсійну модель було покладено в основу пенсійних систем багатьох країн Латинської Америки (Аргентина, Болівія, Мексика, Колумбія, Перу, Сальвадор та ін.). Головні риси чилійської моделі використувалися і при реформуванні пенсійних систем у країнах із перехідною економікою (Угорщина, Польща, Болгарія, країни Балтії, Казахстан, Росія тощо), солідарні пенсійні системи яких уже були не в змозі підтримувати достатній рівень пенсійного забезпечення громадян. Цей процес відбувається за трьома напрямками змін, а саме: регулювання параметрів існуючих солідарних систем; скорочення відрахувань до солідарних систем на користь обов'язкових індивідуальних накопичень; заохочення до формування добровільних пенсійних заощаджень через систему НПФ.

Отже, основним принципом реформування пенсійних систем є поступове заміщення солідарної системи системою індивідуальних накопичувальних рахунків з обов'язковими і добровільними внесками. Але слід зазначити, що в розвинутих країнах НПФ забезпечують у середньому 20% пенсійних виплат (а у США, Канаді, Великобританії, Австралії – понад 40%), тоді як у Чехії, Польщі, Угорщині, Словаччині – менш як 5% (*E. A. Surikov*) [4].

Таким чином, на підставі проведеного нами аналізу можна виділити три основні види систем пенсійного забезпечення, які існують у світі:

1. Розподільча на основі пенсійних податків – організована на принципі солідарності поколінь. У більшості країн розмір такої пенсії обчислюється виходячи із загальної суми пенсійних внесків і трудового стажу.

2. Розподільча на основі загальних податкових надходжень – пенсії виплачуються із загальних податкових надходжень для соціально незахищених громадян та інвалідів.

ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

3. Індивідуально-накопичувальна – пенсійні внески сплачуються працівниками або працедавцями (залежно від законів конкретної країни) та накопичуються впродовж усього трудового стажу на спеціальних рахунках. Розмір пенсії нараховується виходячи із загальної суми накопиченого внеску.

Порівняльні характеристики систем пенсійного забезпечення, які існують у світі, представлені нами в табл. Як бачимо, кожна із систем має не тільки свої історичні коріння, а й істотні відмінності як у правовому, так і в економічному сенсі та податковому регулюванні.

Отже, у світі використовуються різні моделі побудови пенсійних систем, але при цьому недержавне пенсійне забезпечення, зокрема зі створенням НПФ, завжди є їх важливою складовою. Високий розмір пенсій у Данії, Фінляндії, Франції, США та інших високорозвинених країнах передусім став можливим завдяки НПФ, у яких бере участь уже близько 40% населення. Причому у США і Європі цей показник удвічі вищий (близько 80%), в Азії – 40% (E.A Surikov) [4].

Як показав проведений нами аналіз, у світі існують різноманітні моделі побудови недержавних пенсійних фондів, зокрема: неавтономні та автономні; інституційні (корпоративні, засновницькі, трастові) й контрактні (індивідуальні та колективні).

Автономні недержавні пенсійні фонди діють в усіх країнах Організації Економічного Співробітництва і Розвитку, за винятком Словаччини та Туреччини. Розрізняють два типи автономних пенсійних фондів:

1) інституційні, у яких НПФ є юридичною особою із правосдатністю і дієздатністю (такі НПФ існують, зокрема, в Україні й Росії);

2) контрактні, у яких НПФ складається з юридично відокремленої сукупності активів без право- та дієздатності (наприклад, у США).

Інституційні фонди створюються в таких формах:

- корпоративній, у яких пенсійні активи належать учасникам. Орган управління є внутрішнім, зазвичай це рада директорів. Такими є недержавні пенсійні фонди в Угорщині, Бельгії, Італії, Швейцарії, Мексиці, Австрії та Чеській Республіці;

- засновницькій, учасники яких не мають прав відносно активів пенсійного фонду. Учасники отримують прибуток від інвестування таких активів і можуть розпоряджатися прибутком, який отримує пенсійний фонд. Орган управління є також внутрішнім. У такій формі існують деякі пенсійні фонди в Бельгії, Італії, Швейцарії, а також у країнах Північної Європи;

- трастовій, де права на пенсійні активи передаються на довірчій основі довіреним особам або компаніям, які управляють НПФ їх активами лише в інтересах учасників, що отримують прибутки від інвестування активів. Зокрема Австралія, Канада, Ірландія, Нова Зеландія, Велика Британія, США вважають трасти єдиною можливою правовою формою існування НПФ [8].

Пенсійні фонди контрактного типу створюються у двох правових формах:

- індивідуальній, учасники якої володіють певними правами відносно активів. Закриті й відкриті пенсійні фонди Польщі, Португалії, Іспанії та відкриті Італії засновуються саме в такій формі. НПФ управляють відповідні компанії з управлінням;
- колективній, відповідно до якої учасники є одержувачами прибутку від інвестування пенсійних активів. У такій формі засновані деякі пенсійні фонди в Кореї та Японії.

Щодо неавтономних НПФ, то вони складаються із резервів чи інших активів, які юридично не відокремлені від вкладника чи адміністратора.

Виходячи із зазначеної класифікації, ті НПФ, які функціонують в Україні, можна віднести до автономних, інституційних (оскільки вони є юридичними особами) та створених у корпоративній формі, тому що пенсійні активи належать учасникам на праві власності [9, с. 268–269].

Таблиця

Порівняльні характеристики систем недержавного і державного пенсійного забезпечення та обов'язкового пенсійного страхування

Показник	Система недержавного пенсійного забезпечення	Система обов'язкового пенсійного страхування	Система державного пенсійного забезпечення
Наявність державних гарантій покриття	Ні	Держава надає гарантії	Держава надає гарантії
Джерело фінансування	Обов'язкові страхові та пенсійні внески, що надходять за застраховану особу, добровільні	Обов'язкові страхові внески, що надходять за застраховану особу	Державний бюджет
Необхідність участі у фінансуванні	Обов'язкова	Обов'язкова	Ні
На користь кого здійснюється	Фізична особа	Фізична особа	Фізична особа
Можливість добровільної участі потенційного одержувача покриття за рахунок власних коштів	Так	Ні	Ні
Періодичність і термін надання покриття	Визначається умовами договору	Щомісячно, довічно або на період непрацездатності	Щомісячно, довічно або на період непрацездатності
Умови встановлення покриття (пенсійні підстави)	Визначаються законодавчо або договором	Визначаються законодавчо	Визначаються законодавчо

Джерело: Складено автором за [1-7]

Загалом, пенсійні системи за міжнародною класифікацією можна поділити за низкою ознак (рис. 1).

За способом фінансування в зарубіжній практиці застосовують розподільчі та накопичувальні пенсійні системи. Залежно від форми участі в наповненні пенсійних фондів виділяють пенсійні системи з обов'язковою або добровільною участю. За типом розрахунку виплат розрізняють системи з установленими розмірами виплат (DB – defined benefit plan) та установленими розмірами внесків (DC – defined contribution plan).



Рис. 1. Класифікація світових пенсійних систем

Джерело: Складено за [7, с. 26]

Висновки та пропозиції. Враховуючи вищезазначене, стає очевидним, що подальше реформування пенсійної системи в Україні потребує, перш за все, вивчення закордонного досвіду і принципів побудови саме недержавного пенсійного забезпечення. Проведений аналіз закордонного досвіду побудови різних моделей НПФ дозволив нам розробити власну класифікацію цих фондів (рис. 2) та висловити пропозиції, що можуть бути корисними для подальшого розвитку недержавних пенсійних фондів в Україні:



Рис. 2. Класифікація недержавних пенсійних фондів
Джерело: Розробка автора

По-перше, сьогодні державна система пенсійного забезпечення в Україні не повною мірою відповідає сучасним потребам (унаслідок погіршення економічної і демографічної ситуації та дефіциту коштів для виплати пенсій із державного бюджету).

По-друге, у процесі еволюції і реформування більшість економічно розвинених країн створили багаторівневі моделі пенсійних систем, які гармонійно співіснують між собою. Саме така модель була обрана та впроваджується в Україні.

По-третє, успішність реалізації пенсійної реформи в Україні залежить від визначення оптимальних шляхів їх проведення, зокрема щодо підвищення ефективності діяльності системи недержавних пенсійних фондів, зволікання із створенням яких стала однією із причин поточних проблем та уповільнення пенсійної реформи.

Література

1. Кащенко О. Л. Соціально-економічні основи страхування / О. Л. Кащенко, В. А. Борисова. – Суми : Університетська книга, 1999. – 252 с.
2. Ріппа М. Б. Порівняльна характеристика світових систем пенсійного забезпечення і страхування / М. Б. Ріппа // Світ фінансів. – 2007. – № 1 (10). – С. 25–27.
3. Schwarz, M. Taking Stock of Pension Reforms Around the World / M. Schwarz, A. Demirguc-Kunt // Social Protection Discussion Paper Series. Human Development Network. The World Bank. – Washington, D.C., 1999. – 44 p.
4. Суриков Е. А. Доходы населения. Опыт количественных измерений / Е. А. Суриков. – М. : Финансы и статистика, 2000. – 380 с.
5. Попов А. А. Пенсионные системы США и России: эволюция и попытка реформ / А. А. Попов // США и Канада: Экономика. Политика. Культура. – 2001. – № 3. – С. 35–45.
6. Морозова О. Пенсійна реформа: міжнародний досвід / О. Морозова // Вісник Пенсійного фонду України. – 2003. – № 3. – С. 26.
7. Науменкова С. В. Недержавне пенсійне забезпечення в Україні / С. В. Науменкова. – К. : Знання, 2010. – 66 с.
8. Бахмач Н. В. Формування корпоративних недержавних пенсійних фондів підприємств легкої промисловості : дис. ...канд. екон. наук : 08.07.01 / Н. В. Бахмач ; Київський національний ун-т технологій та дизайну. – К., 2006. – 195 с.
9. Науменкова С. В. Ринок фінансових послуг / С. В. Науменкова. – К. : Знання, 2010. – 532 с.

Стаття надійшла до редакції 29.01.2013

References

1. Kaschenko, O.L., Borisova, VA (1999). *Socio-economic foundations of insurance*. Sumy: University Book, 1999. pp. 252 (in Ukr.).
2. Rippa, M.B. (2007). Comparison of world systems of pension and insurance. *World of Finances*. 2007, no. 1 (10), pp. 25–27 (in Ukr.).
3. Schwarz, M., Demirguc-Kunt, A (1999). *Taking Stock of Pension Reforms Around the World*. Washington: D.C., 1999. 44 p.
4. Surikov, E.A (2000). Population's income. Experience in quantitative measurements. Moscow: *Finance and Statistics*, 2000. 380 p. (in Ukr.).
5. Popov, AA (2001). The Pension systems of the USA and Russia: evolution and attempt of reforms. *The USA and Canada Economy. Policy, Culture*, 2001, no. 3, pp. 35–45 (in Rus.).
6. Morozova, O (2003). Pension Reform: International Experience. *Bulletin of the Pension Fund of Ukraine*, 2003, no. 3, p. 26 (in Ukr.).
7. Naumenkova, S.V. (2010). *The Non-state pension in Ukraine*. Kyiv: Knowledge, 2010. 66 p. (in Ukr.).
8. Bakhmach, N.V. (2006) Formation of corporate non-state pension funds of light industry enterprises. *Diss. To obtain a scientific degree of Ph.D*. Kyiv: Kyiv National University of Technologies and Design, 2006. 195 p. (in Ukr.).
9. Naumenkova, S.V. (2010). *Financial Services Market*. Kyiv: Knowledge, 2010. 532 p. (in Ukr.).

Received 29.01.2013

Щодо публікації наукових статей у науковому фаховому журналі «Економічний часопис-XXI»

Шановні колеги!

Журнал «Економічний часопис-XXI» – визнане в Україні та за кордоном науково-аналітичне видання, засноване у 1996 році. Засновниками журналу «Економічний часопис-XXI» є Інститут суспільної трансформації (директор – проф. О. І. Соскін) та Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України (директор – академік НАН України Ю. М. Пахомов).

Науковий журнал «Економічний часопис-XXI» входить до переліку фахових видань з економічних та політичних наук (Постанова Президії ВАК України №1-05/3 від 14.04.2010 р.).

Пропонуємо науковцям, викладачам, аспірантам, докторантам публікувати свої оригінальні наукові статті та результати дисертаційних досліджень у науковому фаховому журналі «Економічний часопис-XXI».

Вимоги до наукових статей викладені в Інтернеті за лінком: <http://soskin.info/ea/avtory.html>